ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin

100. Yılı Münasebetiyle

I. Dünya Savaşı'nda

Irak Cephesi

Uluslararası Sempozyumu

28-29 Nisan 2016 Mardin

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayan

Orhan NEÇARE

ANKARA - Aralık 2016

DADAYLI HALİT AKMANSÜ'NÜN IRAK CEPHESİ, MUSUL'UN İŞGALİ VE VI. ORDUNUN LAĞVINA DAİR HATIRALARI

RAHMİ ÇİÇEK*

Özet

Irak Cephesi, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarını korumak için Birinci Dünya Savaşı'nda mücâdele ettiği beş cepheden biridir. Bu savaşta, Çanakkale'yle birlikte ikinci zaferdir. Bu zafer, gerek o gün ve gerekse bu gün siyâsî mülâhazalar ile ikinci planda tutulmuştur. Hak ettiği tarihî değeri yaygın değildir.

Bu zaferde, önemli katkısı olan şahsîyetler ile bunların üzerinden bölgede hâkim güç olmaya çalışan devletlerin emelleri ele alınacaktır.

Bu cephedeki siyâsî entrikalar, bir tarihî olayın yıllar sonra hangi problemleri doğuracağına emsâl teşkîl etmektedir. Bildiride, bu olaylar üzerinde durulacaktır.

Konu, arşiv vesîkaları ve o günkü literatür bilgileri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Ali Askerî, Nurettin Paşa, Halil Kut, Goltz Paşa, Mezopotamya

* Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, rahmicicek65@yahoo.com

THE POLITICAL RESULTS OF KUTÜ'L-AMARA VICTORY

Abstract

Mesopotamian campaign, it is one of the five fronts in World War scramble to protect their territory of the Ottoman Empire. This battle was the second victory together with the Dardanelles. This victory, and both need that day to this day, political considerations were kept in the background. historical value it deserves is not common.

This victory, of trying to be the dominant power in the region through which the state will be dealt with the important contribution of personalities ambitions.

This political intrigue in front, after years of a historical event establishes a precedent which will lead to problems.

The statement will be focused on these events. The issue of archive documents and literature will be discussed in the light of that day.

Key Words: Irak, Ali Askeri, Nurettin Paşa, Halil Kut, Goltz Paşa, Mesopotamian

Halit Akmansü'nün Aile Kökenleri

Halit Akmansü baba tarafından Kastamonu ilinin Daday ilçesi Kelebek mahallesindendir. Halit Bey'in baba tarafın soyuyla ilgili bilgiler 1744'te doğmuş olan Hatip İsa oğlu Mehmet soyuna kadar uzanmaktadır. Mehmet'in Hasan, Kemire ve Şerife adlarında üç çocuğu olmuş, bunlardan Hasan 1875 yılında Üsküdar'da vefat ederek mezarının Karacaahmet'e olduğu bilinmektedir. Hacı Hasan medrese tahsili yaptıktan sonra hayvan ticareti ve ziraat işleriyle uğraşarak zenginleşmiştir. Hasan'ın iki oğlu (Mehmet ve Ahmet) ve üç kızı (Tuti, Reşide, Hatice) vardı. Halit Bey'in dedesi Mehmet'tir. Mehmet Bey'le ilgili olarak "Kumral mavi gözlüdür. Hacca gitmiş, mahallede bir camii yaptırmıştır. Medrese tahsili görmüş, adliyede hizmet etmiş ve ticaretle uğraşmıştır. Asabi mizaçlı, titiz bir zat olduğu, 1825'te doğum 80 yaşında ölmüş" olduğu bilgilerine yer verilmektedir. Halit Bey'in babası Hüseyin, Hacı Mehmet'in iki oğlunun büyüğüdür. Küçük oğlu Hasan 3 yaşında vefat etmiştir. Ayrıca Hüseyin'in Fatma, Saide ve Şerife adlarında üç kız kardeşi bulunmaktadır.

Hatip İsa oğlu Hüseyin 1863'te doğmuş, 1905'te 42 yaşında bir tifo salgını sonucunda vefat etmiştir. Hüseyin'in Müderris Hüseyin Vehbi kızı Necibe ile olan evliliklerinden Halit (1884), Zübeyde, ve Mehmet adlarında üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Necibe hanım yaptığı bir düşük sonrasında 22 yaşında vefat etmiştir. Hüseyin Efendi bir süre sonra amcası kızı Cemile ile evlenmiş, bu evlilikten olan bir kızı küçük yaşta vefat etmiştir. Halit Bey'in kız kardeşi Zübeyde 1910 yılında Ahmet Hilmi ile evlenerek, Halit Bey'in hatırlarını yazan Dr. Ziya Göğem bu ailenin mensubudur. Halit Bey'in küçük kardeşi Mehmet Bey ise I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde savaşırken hastalanmış ve tebdili hava için geldiği evinde 1918 yılında vefat etmiştir.

Halit Bey'in annesi Necibe Hanım, Daday kazasının Avniye medresesi müderrisi Hüseyin Vehbi Bey'in kızıdır. Hüseyin Vehbi Efendi Kastamonu'da meşhur âlim Sırtlı Ali Efendi'nin talebesi olmuştur. Aile büyükleri İstanbul'da Köprülüzade Medresesi'nde eğitim görmüşlerdir. Bunlardan biri Daday'da müftülük görevi üstlenmiştir[1].

[1] Ziya Göğem, Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953) I, Halk Matbaası, İstanbul 1954, s.17-19.

Halit Akmansü'nün Hayatı

1884 yılında Daday'da doğan Halit Bey, Daday'da Kalem ve Kelebek mahalle okullarında iki yıl okuduktan sonra Daday merkez kasabasındaki ilk mektebe devam ederek 1985 yılında mezun olmuştur. On iki yaşında annesinin ölümü sonrasında aile dedelerinin de Kastamonu merkeze yerleşmesi üzerine: Kastamonu'ya taşınmıştır. Burada Kastamonu İdadisinin Rüştiye kısmına başlayan Halit Bey, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na katılmak üzere Kastamonu'dan hareket eden Redif Tabur'unun gösterisinden etkilenerek askerliğe merak salmıştır. Babasının da izniyle Kastamonu Askeri Rüştiye'sine yazılan Halit Bey buradan 1900 yılında birincilikle mezun olmuştur. Aynı yıl Bursa Işıklar Askeri İdadi'sine kayıt olan Halit Bey 1903 yılında buradan da birincilikle mezun mezun olmuştur.

1903 yılında girdiği Harp Okulunu 1906 yılında ikinci olarak bitirmiş, Harp Akademisine devam etmiştir. 1909 yılında Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur[2].

Harp Akademisinden mezun olduktan sonra Şam'da bulunan Beşinci Ordu emrinde 8 ay süre ile süvari, topçu ve piyade eğitimi stajı alan Halit Bey, aynı orduda 25. Topçu alayında ikinci batarya komutanı olarak görev almıştır. Şam'da görev yaptığı sıralarda Havran'da ve Kerek'te Dürzi İsyanının bastırılmasında görev yapmıştır. Bu tarihlerde birlikte görev yaptığı Yarbay Bedirhan Bey'in kızı Fatma Hanımla 1911 yılında evlenmiştir. Bu evlilikten Muazzez, Mehmet, Nermin ve Muzaffer adında dört çocuk sahibi olmuştur[3].

1912 yılında çıkan Balkan Savaşlarına katılmak üzere hazırlanan Halep Redif Fırkasında görevlendirilen Halit Bey, bu fırkanın hazırlıklarının yapılması ve sevki işlerini gerçekleştirerek Ulukışla'ya kadar gelmiş fakat Ulukışla'da çıkan kolera salgını üzerine fırkanın Çatalca-Hadımköy hattına sevkinden vazgeçilmesi üzerine tekrar Halep'e geri dönülmüştür. 1913 yılında Bağdat'ta XIII. Kolordu Kurmaylığına tayin edilmiştir. Burada altı ay görev yaptıktan sonra Ankara'da bulunan Redif Müfettişliği Kurmay Başkanlığına tayin olan Halit Bey, Ankara'ya gitmek üzere geldiği Halep'te, Şam'da bulunan VIII. Kolordu Erkânı Harbiye'si kadrosuna atanmıştır. Burada Kolordu Komutanı bulunan Albay Mersinli Cemal Bey ve Yarbay Ali Fuat (Cebesoy)'la birlikte çalışmıştır.

---

2 Hatıralar, s.20-22.

3 Hatıralar, s.19.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Şam'da bulunan Halit Bey, yeniden oluşturulan IV. Ordu'ya bağlı VIII. Kolordu'da görev yaptığı sırada planlanan Kanal Harekâtına katılmıştır[4]. 1915 yılına kadar burada görev yapan Halit Bey, Mayıs 1915 yılında Bağdat'ta yeni tayin edilen Albay Nurettin Bey (Paşa)'in isteği üzerine Haziran 1915'den savaşın sonuna kadar Irak Cephesi'nde görev yapmıştır. Bu tarihler arasında İngilizlerle yapılan bütün çatışmalarda görev almıştır[5]. Yüzbaşı rütbesi ile başladığı savaşlarda 1917 yılında binbaşı rütbesine yükseltilmiştir. Ağustos 1918 tarihinde bir buçuk ay süre ile Almanya'da gezi ve cephe incelemelerinde bulunan Halit Bey, dönüşünde tekrar Irak Cephesi'ne atanmıştır. Mütareke öncesinde 6 Ekim 1918 tarihinde Musul'a dönmüştür.

Savaş sonrasında Irak Cephesi'nin müdafaasında görevli olan VI. Ordunun lağvını müteakip oluşturulan El Cezire Cephesi'nin oluşumda görev yapan Halit Bey, 23 Şubat 1919'da Diyarbakır'a gelerek burada oluşturulan XIII. Kolorduda görev yapmıştır. İngilizler tarafından başlatılan Kürtçülük hareketinin önlenmesinde faaliyetlerini sürdüren Halit Bey, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişi sonrasında onunla bağlantılı olarak Elcezire Cephesi'nin oluşmasında aktif görevler üstenmiştir. Buradaki görevini Ağustos 1920 tarihine kadar sürdürmüştür[6].

Diyarbakır dönüşünde 3 ay Daday'da kalan Halit Bey, Ankara'da Mustafa Kemal'le görüştükten sonra Millî Müdafaa Vekâlet'ince oluşturulan Sevkiyat ve Nakliyat Umum Dairesine Müfettiş olarak tayin edilmiş ve Demir Yolları Genel Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Eskişehir Cephesi'nde I. ve II. İnönü

---

[4] Ali Fuat Cebesoy 26 Mart 1950 tarihinde Ziya Göğem'e Halit Akmansü ile ilgili yazdığı mektubunda bu dönemle ve Halit Akmansü ile olarak şu satırları ifade etmektedir: "Halit Akmansü, 1913 yılında Şam'da sekizinci kolordu erkânı harp reisi bulunduğum bir sırada, refakatime erkânı harp yüzbaşısı olarak verilmişti. İlk defa olarak kendisini orada tanımıştım. Beraber bulunduğumuz 1913 ve 1914'de en mühim hadise olarak birinci büyük harbin zuhuru ve sekizinci kolordunun birinci Kanal saferine hazırlanması ve taarruz etmesi olmuştu. Halit Bey'i bu vakalar esnasında şöyle hatırlıyorum:

"Dürüst, haluk, çalışkan, zeki, sıhhatli ve cesur bir erkânı harp zabiti idi. Planların hazırlanmasında geniş bir zekâya malik olduğunu göstermiştir. Yılmak bilmeyen çalışma ve gayretine mukabil boğazını ve çok çok tatlı yemeği sever. Başka cephelerde de aynı iktidar ve kabiliyeti göstermiş olduğunu, sonradan beraber çalıştığı kumandanlarından işitmiştim." Hatıralar, s.29

[5] Hatıralar, s.29-53.

[6] Hatıralar, s.54-95.

Savaşlarında lojistik destek için gösterdiği başarılar üzerine rütbesi yarbay yapılarak taltif edilmiştir[7].

Sakarya Savaşı öncesinde Batı Cephesi'nde yer alan Kafkas Fırkası komutanlığına getirilen Halit Bey, savaş sırasında cephede aktif görev üstlenmiştir[8]. Savaş sonrasında I. Ordu Kurmay Başkanlığı'na getirilen Halit Bey, ordu komutanı olan Ali İhsan (Sabis)'la, İsmet Paşa arasında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle 3 Ocak 1922 tarihinde istifa etmiştir[9]. 27 Ocak 1922 yılında V. Kafkas Tümen komutanlığına atanmıştır. Bu tümenle Büyük Taarruz Hareketine katılmıştır. Savaş sırasında Adatepe çatışmalarına katılan Halit Bey'in tümeni Yunan General Trikopis'i eser almıştır[10]. Savaş sonrasında Gemlik-Mudanya- Bursa- İnegöl–Yenişehir bölgesini kontrol eden V. Kafkas Tümeni 1922 yılı sonuna kadar İnegöl'de kalmıştır. Buradan İstanbul'un savaşla teslim alınması ihtimali üzerine Sapanca'ya yerleştirilen tümenin karargâhı daha sonra Akhisar'a kaydırılmıştır[11].

Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal'den gelen bir telgraf üzerine Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adayı olarak milletvekili seçimlerine katılan Halit Bey, Kastamonu milletvekili olarak II. TBMM'sine katıldı. Daha sonra 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Fırka'ya katılmıştır. Bu partinin kapatılmasından sonra devam eden milletvekilliği 1927 yılında sona erdiğinde tekrar orduya dönmek istemişse de 1928 yılında kendisine teklif edilen VIIII. Kolordu Divanı Harp Reisliğini kabul etmeyerek 2 Ocak 1929 tarihinde emekli olmuştur[12].

Emeklilik sonrasında geçim sıkıntısı yaşayan Halit Bey, 1933 yılında siyasi nedenlerle evi aranıp bir gece nezarette kalmasından sonra Atatürk'ün devreye girmesiyle kendisine iş teklifi götürülmesine rağmen bu teklifi kabul etmeyerek politikadan uzak bir hayat yaşamaya başlamıştır[13].

1939-1940 tarihleri arasında kısa süreli kalp krizi nöbetleri geçiren Halit Bey, 1948'de tekrar rahatsızlanmıştır. Kısa süreli tedavilerle tekrar günlük haya-

7 Hatıralar, s.101.
8 Hatıralar, s.104-112.
9 Hatıralar, s.121-122.
10 Hatıralar, s.141-156.
11 Hatıralar, s. 158-160.
12 Hatıralar, C. II, s.312-314.
13 Hatıralar, C. II, s.335-343.

tını yürüten Halit Bey, 20 Ocak 1952 tarihinden itibaren sürekli rahatsızlıklar sonrasında geçirdiği beyin kanaması nedeniyle 10 Şubat 1953 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Karacaahmet mezarlığına defnedilmiş[14], burada 1988 yılına kadar kalmıştır. Daha sonra 1988 yılında Ankara'da oluşturulan devlet mezarlığına kaldırılmıştır.

Halit Akmansü'nün Hatıraları

Halit Akmansü'nün hatıraları onun hastalığı döneminde (1947-1953) yeğeni Dr. Ziya Göğem tarafından yazılmıştır. Hatıraların önemli bir kısmı bizzat Halit Akmansü tarafından 1929'lu yıllardan itibaren kaleme alınan hayatının çeşitli dönemlerine ait "kısa notlar" ve "tercüme-i halim" başlıkları altında toplanan notlardan oluşmaktadır. Bunun dışında Dr. Ziya Göğem tarafından Halit Akmansü'nün yakın çevresindeki arkadaşları ve birlikte mesai yaptığı askerlik arkadaşlarına bizzat mektuplar yazarak elde ettiği bilgiler ve aile içerisinde dayısından dinledikleri ve onunla ilgili basında ve çeşitli hatıra kitaplarında yer alan bilgilerle TBMM'de yaptığı konuşmalardan oluşmaktadır.

Ziya Göğem dayısının ölümünden sonra yayınladığı hatıraları kaleme alırken, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra 1940'lı ve 1950'li yıllarda I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'ye katılmış üst düzey ordu komutanları ve siyasetçilerinin yazmış olduğu döneme ait hatıralara ve tartışmalara da dayısının katıldığı şekliyle yer vermiştir. Ayrıca 1930'lardan itibaren Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan harp tarihi kitaplarından da faydalanarak "Kurmay Albay Daday'lı Halit Bey Akmansü 1884-1953" başlığı altında yayınladığı eseri biyografi tarzında oluşturmuştur. Göğem, eserde Halit Akmansü tarafından yazılan metinlerden yaptığı anlatıları tırnak içerisinde ve koyu puntolarla göstermiş, sohbetlerdeki anlatıları onun ağzından ifade ederken, diğer alıntıları dipnotlar şeklinde göstermiştir.

İki ciltten oluşan eser İstanbul'da Halk Matbaası tarafından basılmıştır. İlk cildi 1954 yılında, ikinci cildi 1956 yılında yayınlanmıştır. Göğem'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere eser Halit Akmansü vefat ettiğinde taslak olarak hazırdır[15]. Halit Bey'e eserin hazırlanma safhasında birçok konuda danışılmış görüşleri alın-

14 Hatıralar, C. II, s.402-403.

15 Hatıralar, C. I, s.7-9.

mıştır. Eserin tamamı on dört bölümden oluşmaktadır. Birinci cildi oluşturan yedi bölümde şu konular yer almaktadır:

I. Bölüm; Halit Akmansü'nün "Fizik ve Moral Vasıfları; Soyu ve Sopu, Çocukluğu; Eğitim Hayatı", başlığı altında baba ve anne tarafından soy bilgileri ile eğitim hayatı yer almaktadır.

II. Bölüm; "Halit Bey'in Vazife Hayatına Girişi" başlığı altında 1914 öncesi Şam'da başlayan kurmaylık stajı, Halep-Bağdat-Şam'daki görevleri; "İlk Genel Savaşta" başlığı altında; "Bir Kanal Harekatı", "Irak Cephesi'nde" alt başlıklar yer alır. Yine aynı şekilde Dicle Grubu'nun Esareti, Musul Meselesi, Altıncı Ordu başlıkları yer almaktadır.

III. Bölüm; "Mütareke ve Kuvayı Millî Devri" başlığı altında, VI. Ordunun lağvı, Kürtçülük faaliyetleri, XIII. Kolordunun faaliyetleri, Malatya ve Ali Galip olayları, Urfa Mücadelesi ve Elcezire Cephesi'nin kuruluşu anlatılmaktadır.

VI. Bölüm; "Büyük Millet Meclisi Hükümet Nezdinde" başlığı altında 1920-1923 yılları arasında içerisinde bulunduğu batı cephesindeki gelişmeler anlatılmaktadır. Ankara'ya geliş, Demir Yolları Umum Müdürlüğü, Sakarya Meydan Savaşı, Ali İhsan Paşa ile anlaşmazlık ve istifa, Afyonkarahisar-Dumlupınar Savaşı ve Trikopis'in esareti olayları anlatılmaktadır.

V. Bölüm; "Halit Akmasü'nün Politika Hayatı" başlığı altında askerlikten istifası 1923 seçimleri ve TBMM'sine Kastamonu milletvekili olarak seçilmesi anlatılmıştır.

VI. Bölüm; "Halit Bey'in Meslis Çalışmaları" başlığı altında Halit Bey'in meclis içerisindeki durumu, yaptığı konuşmalar, takrirleri, seçim bölgesi ile ilgili çalışmalarına yer verilmiştir.

VII. Bölün; "Hilafetin ilgası ve buna bağlı meseleler" başlığı altında hilafet meselesiyle ilgili meclisteki faaliyet ve görüşlerine yer veriliyor.

1956 yılında basılan ikinci cilt ise birinci cildin devamı olarak bölüm başlıkları kaldığı yerden devam ederek verilmiştir. Buna göre;

VIII. Bölüm; "Politika Faaliyetlerinin Sonu-Emekliliği" başlığı altında muhalifliği ve 1927-1929 döneminde askerlik hayatına dönme istekleri ve emeklilik kararı almasındaki gerekçeler ve olaylara yer verilmektedir.

IX. Bölüm; "Halit Bey'in Sıkıntıları ve Tenkitleri" başlığı altında emeklilik sonrası ekonomik sıkıntıları, siyasal muhalif olarak çektiği sıkıntılar anlatılmaktadır.

X. Bölüm; "Son Yılları" başlığı altında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü sonrası yayınlanan hatıralarda kendisinin şahit olduğu olaylara dolaylı olarak katılması ve tartışmalara yer verilmiştir.

XI. Bölüm; "Halit Bey'in Manevi Cephesi" başlığı altında dindarlığı, yardım severliği gibi konular yer alır.

XII. Bölüm; "Hastalıkları-Ölümü" başlığı altında 1940'lı yıllardan itibaren yaşadığı hastalıklar ve kalp krizlerine yer verilmiştir.

XIII. Bölüm; "Halit Bey'in Orijinal Fikirleri" başlığı altında, hayat, askerlik, politika alanında söylemiş olduğu sözlerle Ziya Göğem'e yazdığı mektuplarda dönemin devlet adamları ve ileri gelenleriyle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir.

XIV. Bölüm; "Hakkındaki Kanaatler ve Bazı Hatıralar" başlığı altında Halit Bey'in birlikte çalıştığı silah arkadaşlarının onunla ilgili düşüncelerine yer veriliyor.

Irak Cephesi Hatıraları

Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı'na girişiyle birlikte Osmanlı orduları birçok cephede Kasım 1914 yılından itibaren savaşmaya başladı. Bu cephelerden biri de Irak Cephesi'dir. Osmanlı Orduları başkomutanı olan Enver Paşa Irak cephesiyle ilgili olarak Trablusgarp savaşında; Bingazi cephesi örneğinde olduğu gibi aşiret güçlerine dayalı bir savunma sistemi oluşturmak istemiştir. Bu amaçla daha savaş başlamadan bölgede birbirleriyle anlaşamayan iki önemli aşiretle irtibatlar kurmuştu. Bunlardan biri Necd bölgesine vali olarak atanmış olan Abd-ül Aziz İbn üs-Suud, diğeri ise Şammar aşireti reisi Emir İbn-ür-Reşit'tir. Bu iki aşiret lideri arasındaki anlaşmazlığı çözmek için Basra mebusu Seyyid Talib görevlendirilmişti. İki aşirete hediyeler gönderilerek Cihad-ı Ekber'e uyarak İngilizlere karşı savaşmaları beklenmekteydi. Savaş başladığında bütün Irak bölgesinde güvenliği sağlayan sekiz bin civarında asker bulunuyordu[16]. Cephede bu istenilenlerin gerçekleşmemesi ve İngilizlerin Basra'ya doğru ilerlemeye baş-

[16] Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.397.

lamaları üzerine cephe komutanlığına Kurmay Binbaşı Süleyman Askeri Bey atanmıştır. Süleyman Askeri Bey'in görevi aşiret güçlerine dayalı olarak bölgede İngilizlere karşı cephe oluşturmak ve İngiliz ilerleyişini durdurmaktı.

Öte yandan İngilizler, Ekim 1914 yılında Batı Hindistan'da bulunan altıncı tümenin bir tugayını gemilerle Basra körfezine getirmişlerdi. Bu kuvvetlerin bir kısmı Bahreyn adalarına çıkartılmıştı. 5 Kasım'da İngilizler Osmanlılara savaş ilan ettiğinde altıncı tümen 15 bin kadar askeri gücüyle Irak'a getirildi. İlk çatışmalarda Osmanlı cephe komutanı olan Cavit Paşa'nın yetersiz askeri gücü karşısında başarı kazanan İngilizler, Basra'yı ele geçirdiler ve Kurna Savaşı'nı da kazandılar. Bu gelişme üzerine Basra'yı tekrar ele geçirmek ve İngiliz ilerleyişini durdurmak amacıyla İstanbul'dan ve Halep'ten takviye edilen Osmanlı ordusunun başına Süleyman Askeri Bey atandı[17]. Her ne kadar Arap asıllı askerlerin ve aşiretlerin savaşmakta çekingen davrandığı şikâyetleri yükselse de Süleyman Askeri Bey'in kuvvetlerinin önemli bir kısmını bu gruplar oluşturuyordu. Bu kuvvetlerle İngilizler karşısında küçük bir takım askerî başarılar sağlayan Süleyman Askeri Bey, 12 Nisan 1915'te Nasiriye'de İngilizler yaptığı savaşı kaybedince intihar eder. Bu gelişmeden sonra Irak Cephesi çökme emaresi gösterir ve İngiliz ilerleyişi Bağdat'ın ele geçirilmesiyle noktalanır. Süleyman Askeri Bey'in intiharından sonra cepheyi yeniden toparlamak isteyen Osmanlı yönetimi Mayıs 1915 tarihinde Irak Cephesi'ni yeniden yapılandıracaktır[18].

Halit Akmansü'nün Kanal Cephesi'nden Irak Cephesi'ne atanması Süleyman Askeri Bey'in intiharı sonrası, cephesinin yeniden oluşturulması sürecinde gerçekleşecektir. Mayıs 1915 yılında cephe komutanlığına Alman General Von der Goltz Paşa atanacak[19], ölümünden sonra ise Alman albayı Gleich geçecektir.

---

17 Yusuf Hikmet Bayur, AGE, s.398-400.

18 Yusuf Hikmet Bayur, AGE, C. III, Kısım: III, s.88-99.

19 Irak Cephe Komutanlığına atanan Goltz Paşa'nın erkânı şu kişilerden oluşuyordu: Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım Karabekir, İran Heyeti Resisi Miralay Bopp, Goltz'un yaveri Kaymakam Restorff, Miralay üniformalı siyasi müşaviri Başkonsolos Dr. Vassell, Türk siyasi müşaviri Mukbil Bey, Goltz'un Türk yaveri erkanı harp Yüzbaşı İsmail Hakkı, Bopp'un oğlu ve yaveri Mülazım Bopp, Menzil Müfettişi Kummrow. Bu heyet 15 Kasım 1915 tarihinde Bağdat'ta gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. 5 Kasım 1915'te Bağdat'ta ulaşmıştır. Kazım Karabekir bu cephede bir buçuk yıl görev yapmıştır. Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.441-530.

Onun emri altında önce Albay Nurettin(Paşa)[20] daha sonrada Albay Halil (Paşa, Enver Paşa'nın amcası) cephe emrine verilerek İngilizlere karşı yeni bir askerî örgütlenme sağlanacaktır[21].

Bu dönemde oluşturulan yeni askerî güç, savaşın başında umulmadık başarı kazanan İngilizler karşısında önce Selman-ı Pak'ta kazandıktan sonra beş ay boyunca Kutü'l-Amâre'de İngilizleri kuşatarak, İngiliz komutan Charles V.F. Townshend'ı askeri gücüyle birlikte esir almıştır[22]. Böylece 1916 yılında Irak Cephesi'nde güç Osmanlı ordusunun kontrolüne girecekti. 1917 yılında ise durum tekrar tersine dönecek ve kazanılan mevziler 1917-1918 yıllarında teker teker İngilizlerin kontrolüne geçecektir[23].

1915 yılında Irak'ta oluşturulan yeni ordu gücünde görevlendirilen Yüzbaşı Halit Bey, 9 Mayıs 1915 tarihinde Kudüs'ten ayrılarak Şam-Halep yoluyla 12 Haziran tarihinde Kutü'l-Amâre'de bulunan komutanlık karargâhına gelmiştir[24]. Bu tarihte Kutü'l-Amâre ve Nasiriye Osmanlı ordusunun kontrolü altında bulunuyordu. İngilizlerin Nasiriye'ye taarruzları üzerine bu bölgeyi korumakla görevli komutan Albay Ahmet Bey'in emri altında çalışmak üzere 105. P. Alayı ile birlikte bu alayın kurmay başkanı olan Trabzonlu Yarbay Adil Bey'le Halit Bey Nasiriye bölgesine gönderilmiştir. Halit Bey, bu alaydan bir bölük, iki makinalı tüfek ve iki dağ topu alarak Alayke Sedde savunma yapan kuvvetler katılmıştır. Fakat bölgeye

---

20 Nurettin Paşa 19 Mayıs 1915 tarihinde Bağdat'ta gelerek görevine başlamıştır. Görevi ise Irak ve Havalisi Umum Komutanlığıdır. Onun göreve atandığı tarihte Irak Cephesi'nde mevcut birliklerin durumu; 103 subay, 5350 er ve 3700 yerli aşiret kuvvetinden oluşmaktaydı. Nurettin Paşa hem başkomutanlık vekâleti hem de Goltz Paşa ile anlaşmazlıkları nedeniyle 10 Ocak 1916 tarihinde Irak Ordu Komutanlığından alınarak yerine Halil Paşa görevlendirilmiştir. Necati Fahri Taş, Nurettin Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.19-40.

21 Yusuf Hikmet Bayur, *AGE*, C. III, Kısım:III s. 160-174; Erhan Çiftçi (Hazırlayan), Kutü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.147-168.

22 Charles V.F. Townshend, Mezopotamya Seferim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.590-607.

23 Yusuf Hikmet Bayur, AGE, C. III, Kısım: III, s.174-176.

24 Bu tayin olayının gerekçesini Halit Akmansü şu şekilde açıklamaktadır: "Irak Cephesi'ne komutanlığına yeni tayin edilen Albay Nurettin Bey, cephe ihtiyaçlarını tespit ettiği sırada, başkomutanlıktan Irak'ı tanıyan bilgili ve Türk soyundan kurmay subay istenmişti. Halit Bey, evvelce Irak'ta altı ay kadar bulunmuş ve istenilen vasıflara haiz olduğundan Başkomutanlıkça Irak komutanlığı emrine verilmişti." Hatıralar, s.29.

geldiklerinde savunma kuvvetlerinin yenilerek çekilmesi üzerine Fırat'ın güneyinde mevzilenen 104, Kuzeyinde 103 ve 105. Alaylara katılarak Fırat'ta giden yolun tutulmasıyla görevlendirilmişlerdi. Burada bulunan iki alayın komutası ise Halit Bey'e verilmişti. Burada bazı İngiliz taarruzlarına karşı kısa süreli başarı kazansalar bile önce Nasiriye'ye daha sonra Kutü'l-Amâre boşaltarak Selman-ı Pak'ka kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu çekilme dönemiyle ilgili olarak Halit Bey'in anlatımları arasında yerli Arap halkın Osmanlı ordusuna karşı tutum ve davranışları şu şekilde ifade edilmektedir[25]:

> "(Nasiriye'den) Çekilmeler sırasında bütün ordu ağırlığı ve diğer eşyalar Arapların eline geçmişti. Hur denilen gölümsü su birikintisi içinden dizi halinde geçildiği esnada civar Arap köylerinden askerlerimize ateş açılmış, ayrıca içine daldıkları büyük tarlalarda yer yer bedevilerin taarruzuna uğranmıştı". Halit Bey'e göre; Aşiretlere güvenilemezdi. Onlar galibin dostudur. Altına haristir. İngilizler ise bizden fazla altın saçmakta idiler".

1915-1916 tarihleri arasında Selmanı-ı Pak ve Delabiha muharebesi ile Kutü'l-Amâre kuşatmasına katılan ve Nisan 1916'da İngilizlere esir düşen İhtiyat Zabiti Taşköprülü Mehmet Efendi, bu dönemle ilgili hatıralarında, Halit Bey'in Arap aşiretleriyle ilgili yazmış olduğu tespitleri desteklemektedir. Taşköprülü Mehmet Bey hem Osmanlı askerlerinin durumu hem de Arap aşiretlerinin Osmanlı ordusuna karşı tutumlarıyla ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir[26];

> "28-29 Eylül gecesi saat onda Kut'un kuzeyinde toplanarak hareket ettik. Fırkamız 38. Fırkaydı. Pek perişan ve gayri muntazam surette yürüyorduk. Civarda bulunan vahşi aşiretler tarafından dağınık erlerin ellerinden silahları alınıyor, nefer soyuluyor, icabında öldürülüyorlardı. Az kalsın yüz elli veyahut iki yüz elliye yakın vahşi aşiret tarafından koca bir fırka bozulacaktı. Biz seri bir surette geri çekiliyorduk. Sabah olmuştu. …

Gece saat birde Naile'ye geldik. Erler aç, susuz ve uykusuzdu. Geceyi burada geçireceğimiz söylendi. Hiçbir tertibat alınmadan karmakarışık bir surette kıtalar konakladı. Gece alaturka saat iki olmuştu. Top sesleri işitilmeye başlandı. Herkeste bir telaştır başladı. Yola koyulanlar pek çoktu. Henüz bir emir verilmemiş

---

25 Hatıralar, s.30-31.

26 Taşköprülü Mehmet Efendi, Irak Cephesinden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü, (Hazırlayanlar: Mesut Uyar-Ahmet Özcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.19-22.

olduğundan bizde hazırlandık. Berket versin ki mesele bildirildi. Düşmanın bir küçük motoru ile bizim motorumuzun çarpıştığını, neticede düşman motorunun geri çekildiğini öğrendik ve geceyi bura geçirdik. Fakat ne müthiş bir geceydi, rezalet haddinden fazla idi.

> Ertesi gün yine yürüyüşe devam ettik. Cahil aşiretler yine yapmadık rezalet bırakmıyordu. Aşiretlere cezaları veriliyor ve köyleri topa tutuluyordu. Aynı zamanda geçtiğimiz arazi adeta düşman arazisi gibiydi. … Firar eden erler çoğalmaya başladı. Firarilerden birçoğu yakalanıp ordunun önünde idam edilerek firarların önü alındı."

Yine aynı tarihlerde Nurettin Bey (Paşa) tarafından İstanbul'da bulunan Irak Cephesi komutanı Goltz Paşa ve onun Erkan-ı Harbiye Reisi olarak görev yapan Kazım Karabekir'e gönderdiği harp raporunda; Arap aşiretlerin İngilizlerle işbirliği yaptığı vurgulanarak Basra'dan Bağdat'ta kadar uzanan alanın kontrolünü İngilizlerin ele geçirmeye başladığı ifade edilerek, İngiliz-Arap aşiretleri ilişkisi şu şekilde ifade edilmektedir[27].

> "1-Mahalli şeyhlerin talep ve müracaatı üzerine İngilizlerin Hay kazasına dört mitralyözle iki yüz piyade gönderdikleri istihbar kılındı.
>
> 2-Beni Lam Şeyhi isyanın bugün Kutü'l-Amâre'ye İngilizlere iki yüz deve gönderdiği, İngilizlerin Bedre'ye taarruz için isyana beş yüz nefer iki top vermeyi vaat ettikleri Bedre müfreze kumandanlığından bildirilmiştir"

Selman-ı Pak'ta çekilen orduya yeni tümenler eklenerek ordu yeniden şekillendirilmiştir. Buna göre; eski 35. ve 38. Tümenler bir araya getirilerek 13. Kolordu, 45. ve 51. Tümenlerle de 18. Kolordu oluşturulmuştu. 13. Kolordu komuta vekilliğine Albay Mehmet Ali Bey, 18. Kolordu komutanlığına ise Albay Halil (Kut) yapmaktaydı. Bu yeni düzenlemede Halit Bey 13. Kolordu kurmay başkan vekilliği yapmakta idi. Kolordu Bağdat'ın 20 kilometre güney doğusunda Selman-ı Pak'ın savunması ile görevliydi.

9 Kasım 1915 tarihinde Selman-ı Pak'ta cereyan eden çatışmalarda İngiliz topçularınca açılan topçu ateşi 13. Kolordu karargâhına düşmesi sonrasında 13. Kolordu komutanı Albay Samsunlu Mehmet Ali Bey şehit olmuş, iki tümen komutanı Halil ve Namık Beyler ağır yaralanmış, Namık hastanede vefat etmiştir. Karargâhta onlarla birlikte bulunan Halit Bey'in atı isabet almışsa da kendi şans

---

27 Kazım Karabekir, AGE, s.466.

eseri kurtulmuştur[28]. Komutansız kalan 13. Kolordu'ya Halit Bey komuta ederek ordunun toparlanmasını sağlamıştır. Selma-Pak'ta İngiliz birlikleri geri çekilmeye zorlayan Osmanlı kuvvetleri Aralık 1915 Kutü'l-Amâre'ye karşı taarruza geçmiştir.

Aralık 1915 sonunda Osmanlı ordusunda yeni düzenlemeler gidilmiştir. Buna göre; Irak Cephesi komutanlığına Halil Paşa getirilirken 13. Kolordu komutanlığına Ali İhsan (Sabis) getirilmiştir[29]. Halit Bey, Ali İhsan Sabis'in komuta heyetinde birinci şube müdürlüğü görevine tayin edilmiştir. Kutü'l-Amâre kuşatması sırasında 51. ve 52. Tümenlerle birlikte Felahiye bölgesinden gelen İngiliz saldırılarına karşı görev yapan grubun içerisinde yer alan Halit Bey, 52. Tümenin kurmay başkanlığı görevini yürütmüştür. Onun bağlı olduğu 52. Tümenle 51. Tümen I. ve II. Felahiye zaferini kazanmıştır. Halit Bey 1917 yılı ortasında 18. Kolordu görevine verilinceye kadar 52. Tümende görev yapmıştır. 52. Tümende yaptığı hizmetlerden dolayı 1917 yılında çeşitli taltifler alan Halit Binbaşı rütbesine yükseltilmiştir[30].

İngiliz General Townshend'in esaretinden sonra yeniden şekillenen İngiliz ordusu 1916 Aralık ayından itibaren tekrar Osmanlı ordusuna karşı taarruza geçmiştir. Halit Bey, Ocak-Mart 1917 tarihlerinde 52. Tümenin İngilizler karşısında çekilmesiyle ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir[31]:

> "Bugün 11 Şubat 1917- şarapnel misketleri altında çok buhranlı dakikalar yaşadım. İşte bu vaziyette 51. Fırka gelinceye kadar motörleri iskat ettik ve süvariye karşı ricat hattımızı muhafaza ettik. Gece ricat hattımızın açılmasına fırkamız memur oldu. Bu gece göz kapaklarım, günlerce uykusuzluktan açılamaz halde iken, vaziyetin salahına çok çalıştım. Hamdolsun kurtulduk. Bağdat'a kadar emniyetle çekildik. Düşman da sıkı takipten vazgeçti.
>
> Artık Bağdat'tın müdafaası düşünülüyordu. Bağdat tahkim edilmemişti. Fırkam Bağdat köprüsünden Dicle'nin batısına geçti. Biz geçerken

28 Hatıralar, s.32.

29 Ali İhsan Sabis, Hatıralarım Birinci Dünya Harbi, C. III, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s.85-178; Sabis, Hatıralarında "Sabis Muharebesi" başlığı altında Ocak 1916'dan Mayıs 1916 tarihine kadar cephede yaşanan gelişmeleri ve Kutü'l-Amâre Zaferi'yle ilgili gelişmeleri anlatmaktadır.

30 Hatıralar, s.34.

31 Hatıralar, s.35-36.

kahvehanelerde ahali nargile içiyorlardı ve adeta (Aptal Türkler, buralarda ne işiniz var? Neden bu uzak yerler için beyhude kan döküyorsunuz?) diye istihfafkar nazarlar atfediyorlardı.

Fırkamda muharip bir tek Iraklı nefer yoktu. Hepsi Türk'tü. Yerliler nargile içiyorlardı. İçimden evvela şu keratalara topları çevireyim, demiştim. Zamanın yanlış siyaseti Türk neslini Yemen'de şurada burada ifna etmiştir. Yazık o beyhude akan kanlara.

İngilizler, Kutü'l-Amâre'yi işgalden kısa bir hazırlığı müteakip Bağdat'ta doğru taarruza devam ettiler. 10 Mart 1917'de fırkamıza taarruz etiler ve hassaten sol cenahımızı çok açıktan çevirmeye başladılar. Çevirme kolu çok kuvvetli idi. Buna karşı duracak kuvvetimiz yoktu. Bu kol ricat hattımızı keserse bizi esir edebilirdi. Çaresiz Bağdat'ı tahliyeye karar verdiler. Ordu ve Kolordu komutanları Bağdat istasyonu binasında ricat emrini verdiler.

10/11 Mart gecesi sabaha karşı ricata başladık. İmam-ı Azam'ın metfun bulunduğu Bağdat şimalindeki Azamiye kasabası hizasına gelince, o mübarek yerlerin terkindeki acılığı dindar bir Müslüman sıfatıyla duydum ve gayri ihtiyari ağladım. Kötü idare yüzünden halkı hükümete ısındıramamış olduğumuzu da ricat esnasında şu misalle anladım: Kazımiye Hastanesinden ricat gecesi yola çıkarılan silahsız zayıf efrat geri kalmış olduklarından yoldaki köylerden beş on kişi bunları çırıl çıplak soymuşlar ve dövmüşlerdir."

Bağdat'ın boşaltılmasından sonra 51. ve 52. Tümeneler Bağdat'ın 150 kilometre kuzeybatısında yer alan Samara kazasına kadar çekilmişlerdi. Buradan Deyale bölgesindeki katılan 52. Tümen tekrar Samara'ya dönmüştür. 31 Mart 1917'de 52. Tümen, Irak Cephesi'nde çekilme harekâtı sırasında Sendiye Savaşı[32] olarak adlandırılan çatışmalara katılarak İngiliz güçlerini bir süreliğine durdurmayı başarmıştır.

22 Nisan 1917 akşamı Samara'dan hareketle Tikirt'te Dicle'nin batısına gelen 51. ve 52. Tümenler Eylül 1917 yılı başına kadar İngilizlere karşı bu bölgeyi savunmaya devam etmişlerdir. Halit Bey bu tarihte Musul'da bulunan VI.

[32] " Sendiye Muharebesi", Hatıralar, s.36-37:

Ordu harekât şubesi müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bir ay sonrasında Tikrit'te 13. Kolordu kurmay başkanlığına getirilmiştir. Bu kolordu komutanlığına getirilen Cafer Tayyar (Eğilmez)'le 10 ay kadar birlikte çalışmışlardır. Tikrit'te bulunan Kolordu daha sonra Cebbel-i Hamrın'a çekilmiştir. Burada savunma hattı oluşturularak uzunca bir süre bölge kontrol altında tutulmuştur[33].

Temmuz 1918 yılında askerî bir heyetle Almanya'ya gönderilen Halit Bey, burada bir buçuk ay kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve bir süre sonrada tekrar Musul'daki VI. Ordu kurmay başkanlığına tayin edilmiştir[34].

VI. Ordu Komutanlığına Halil Paşa (Kut)'nun yerine 13. Kolordu ile birlikte İran'da bulunan ve buradaki başarılı çatışmalar katılan Ali İhsan Sabis getirilmişti. Ağustos1918'de Tebriz'den Musul'a gelen Ali İhsan Sabis, Basra'dan itibaren bütün Irak topraklarını terk ederek Cebel-i Hamrin'de savunma yapan ordunun tekrar İngilizlere karşı saldırıya geçmesi düşüncesi ile bir takım askerî harekât planları yapılmıştı[35].

Fakat savaşın sonun geldiği İttifak Devletleri'nin tek tek savaştan çekilmeye başladığı bir dönemde bunun gerçekleşmesi mümkün değildi. Bu nedenle ateşkes antlaşmasına kadar Musul'u elinde tutmak isteyen Ali İhsan Sabis yeni bir askerî yapılanmaya giderek Musul'un savunmasını kurmak istedi. 6 Ekim 1918'de tekrar Musul'da göreve başlayan Halit Bey, Ekim ayının ikinci haftasından itibaren İngilizlerin Musul'u ele geçirmek için taarruza geçeceklerine dair bilgilerin alındığı belirtir[36]. Muhtemel İngiliz taarruzu ve işgaline karşı oluşturulan askerî gruplardan biri "Dicle Grubu"dur. Bu grup Musul'a yönelecek bir müdahaleyi önleyecek savunma tertipleri düzenlemiştir. Türk kuvvetleri tarafından önce uzun zamandan beri savunma cephesi rolünü üstlenen Cebel-i Hamrin 23 Ekim'de boşaltılmak zorunda kalındı. Arakasından Fetha mevzi kaybedildi ve "Dicle Grubu[37]" 29 Ekim'de İngilizler tarafından Cirnaf ve Şirkat mevkilerinde çember

33 Hatıralar, s.38.

34 Hatıralar, s.39.

35 Ali İhsan Sabis, AGE, C. VI, s.284-326.

36 Hatıralar, s.42-43.

37 Irak Cephesi'nde yedek subay olarak görev yapan Abidin Ergene, günlüklerinde Dicle Grubuyla ilgili olarak şu bilgilere yer veriyor: "30 Ekim 1918, Dört beş gündür Dicle grubundan hiçbir malumat alamıyoruz. Asi aşiretler ve düşman zırhlı otomobilleri çölden taarruz ederek telefon hatlarını daima kestiklerinden haberleşme kesilmiş durumda. Bu kahraman gurubun pek müthiş ve kanlı harpleri müteakip esir olduğunu zannediyoruz.

içerisine alınan grup, 31 Ekim tarihinde İngilizlere teslim oldu[38]. Dicle Grubu'nun İngilizler tarafından esir edilmesi Musul'un savunması bütünüyle çökerttiği için İngiliz orduları, Musul üzerine yürüyerek 30 Ekim'de imzalanan ateşkes antlaşmasına aykırı olarak Musul'u 15 Kasım'da teslim almışlardır. Musul tahliye edilirken VI. Ordu'dan iki subayın tahliye işlemleri yürüttüğü bilinmektedir. Bunlardan biri Ali İhsan Bey tarafından vekil olarak bırakılan İkinci Tümen komutanı Aşir Bey diğeri de Binbaşı Halit Bey'dir[39].

Halit Bey hatıralarında Musul'un teslimi ve "Dicle Grubu"nun esareti konusunda Ali İhsan Sabis'i hatalı davranmakla suçlamaktadır. Halit Bey, "Dicle Grubu"nun esaretindeki hata sebeplerini yedi madde halinde sıralamaktadır[40].

1-Halit Bey'e göre; Dicle Grubu iki tabur noksanı ile Irak savaşlarında büyük başarılar sağlamış bir kuvvetti. Bu kuvvet, sekiz piyade alayı, bir topçu alayından oluşmaktaydı. Bu önemli kuvvetin ateşkes antlaşmasından kısa bir süre önce esir düşmesi İngilizlerin Musul'a girişini cesaretlendirmiştir diyerek şu bilgilere yer veriyor;

> "Dicle grubunda toplanan altı alay piyade, elli kadar top, gayet geniş ve karışık bir müdafaa mevziinde 14. Fırka kumandanının emrine veriliyor. Bu büyük bir hatadır ve bu hata orduya aittir. Taarruzu asli Dicle boyundan olduğuna göre, 2. Fırka kumandanı da Dicle boyuna celp olunmalıydı, burada toplanan kuvvet ve mevziler iki fırka kumandanına taksim olunmalı, Ali İhsan Paşa da cepheye gelip ikisine kumanda etmeliydi.

Bu akşam gizli bir emir aldık. Yarın ordunun ikinci kademesi ve ağırlıklar Musul'u terk edeceklerdir. Her tarafta müthiş bir faaliyet ve hazırlık, başka kayda değer bir şey yok. Abidin Ergene, Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.602-603.

38 Ali İhsan Sabis, Dicle Grubunun teslim olmasıyla ilgili olarak hatıralarında şu satırlara yer vermiştir: "Dicle Grubu, 25 Teşrinievvel 'den 30 Teşrinievvel'e kadar altı gün adım adım muharebe ederek Şirkan şimaline kadar çekilmiş ve orada mütarekenin imzasından bir gün sonra, belki cephanelerinin tükenmesi yüzünden 31 Teşrinievvel 'de İngilizlere teslim olmuş. 58. Seyyar Hastane Başhekiminin ne topu ve ne de süngüsü vardı. Dicle Grubu, dinamik ve enerjik bir kumanda ile kullanılsa idi, sadece süngüleri sayesinde kendilerine yol açıp Musul'a çekilebilirdi." Ali İhsan Sabis, AGE, C.IV, s.315-316; Halit Bey hatıralarında Ali İhsan Sabis'in Dicle grubu komutanını suçlayan bu ifadelerine katılmadığı ifade ederek, Dicle Grubu'nun esaretine Ali İhsan Sabis'i suçlamaktadır.

39 Hatıralar, s.47.

40 Hatıralar, s.48-49.

> Kerkük Cephesi'nde bir alay kumandanı veya otomobille getirilecek olan beşinci fırka komutanı (Kenan Bey) memur edilebilirdi. Ordu komutanının en geç 25 Ekim'de Dicle Grubu Cephesi'ne gitmesi, vaziyeti yakından görerek muharebeyi bizzat idare etmesi icab ederdi. Esasen altıncı ordunun ismi ordu idi. Hakikatte bir kolordudan ibaretti. Bu kolordu kumandanı, 100 km. uzaktan muharebe sevk ve idare edemez. Ali İhsan Paşa'nın en büyük hatası budur."

2-Ordu komutanı olarak İhsan Paşa'nın Dicle Grubu Komutanına kesin uyulması şartıyla emirler vermesini bir hata olarak gören Halit Bey, olması gerekenin Dicle Grubu'nun duruma göre hareket etmesi serbestliğinin verilmesi olduğunu belirmektedir[41].

3-Grup komutanın Şirkat mevziinden sonra ilk çekilme emrini uygulamayarak bir gün kaybetmesinin esarette etkin olduğunu vurgulayarak şunları yazmaktadır:

> "Grup K. İsmail Hakkı Bey nihayet fırka kumandanı olabilir. Bir kolordu kuvvetindeki birlikleri kendisine emanet etmek de ayrıca bir hatadır. Kendisi cesur, tecrübeli ve itaatli bir asker olmakla beraber, vazife başında alkol kullanması mühim bir kusuru idi."

4-Beşinci tümene ait 13. ve 14. Alaylarla, Dicle Grubunun esir düşmesinde İngiliz kuvvetlerinin Türk kuvvetlerince bilinmeyen bir mıntıkadan yerli Arapların yardımıyla köprü kurmadan geçmesinin etkisi olduğunun belirmektedir. Bu durumun komuta heyetiyle Dicle Grubu arasında bulunan tek telgraf hattının Arap-İngiliz yardımlaşmasıyla kesilmesinin emir komuta ilişkisini bozduğunda söz etmektedir. Buradaki kusurun ise orduya ait olduğunu savaş alanının yeterince incelenmediğini vurgulamaktadır.

---

[41] Burada belirtilen emir Ali İhsan Sabis tarafından yazılan hatırada yer almaktadır. 27 Teşrinievvel 1918 tarihinde yazılan emir 12 maddeden oluşmaktadır. Dördüncü maddede Sabis şunları ifade ediyor: "Dicle Grubu imkân nikbetinde zayiattan tevakki ederek ve fakat bir hafta içerisinde mütareke vukuu takdirinde Musul'u henüz elde tutmuş olmak için mümkün olduğu kadar zaman kazanarak, tedricen ricat edecektir. Grup kıtalarının 1 Teşrinisani 'de, Şirkan cenubunda ve garbındaki mevzide, 2 Teşrinisani'de Çernaf deresi şimalinde, 3 Teşrinisani'de Gayyare mevziinde bulunması lazımdır. Gayyare mevziinde kaç gün kalmak lazım geleceğini ayrıca tebliğ edeceğim. Grup, tekmil kıtaları ile sağ sahilde bulunmalıdır. Gayyare'den sonra Musul'a uğramaksızın Musul cenubu garbisinde Kesikköprü'ye çekilecektir". Ali İhsan Sabis, AGE, C. IV, s.307-308.

5-13. ve 14. Alayların parça parça düşman süvarisi tarafından ele geçirilmesinin İran'da gelen 5. Tümenden istifade imkânını ortadan kaldırdığının, bunun da ordu komutanın sevk ve idare hatası olduğunu söylemektedir.

6- Ali İhsan Paşa'nın ordu emirleri çerçevesinde Suriye'de bulunan ordunun hızlı bir şekilde çekilmesinden olumsuz etkilendiğini, bu nedenle Musul mevzilerinin korunması konusunda aceleci kararlar verdiğini ifade ederek şunları yazmaktadır:

> "Dicle grubuna verilen kati müdafaa emri bunu gösterir. Hâlbuki hissiyata kapılmayarak vaziyetin icaplarına uygun hareket etmesi gerekirdi. Fetha'dan Musul'a kadar 100 km.'den fazla bir mesafe ve müteaddit müdafaa hatları vardır. Bir kolordu kuvvetindeki birliklerin başına geçerek, bizzat durumu görerek, müteaddit mevzilerde müteakip muharebeler verse ve 5. Fırkayı da aldıktan sonra, üç fırka kuvvetle Geyyare sırtlarında kati bir muharebeyi göze alsaydı, birlikler parça parça edilmez ve esir olmazdı. Musul da elden gitmezdi.
>
> Ali İhsan Paşa'nın İran'da XII. Kolordudaki hizmeti, sevk ve idaredeki mahareti şöhretliydi. Fakat bu muharebedeki sevk ve idare hatalarına dikkat olunursa, mukadder olan bir hizmetin vuku bulabilmesi için, Paşa'nın basiretinin bağlandığına hükmetmek icabeder."

7-Halit Bey kendisinin kurmay başkanı olarak Cebel-i Hamrin ve Fetha mevzilerini çok iyi bildiğini oysa Ali İhsan Paşa'nın bu bölgeyi sathi olarak gördüğünü buna rağmen yazılı emirleri verirken kurmay başkanı olarak kendisiyle istişarede olsa bu kadar çok hatanın olmayacağını belirtmektedir.

Halit Bey'in Dicle Grubu ile ilgili tespitleri, doğrulayan ve Dicle Grubunda teğmen olarak görev yapan Mehmet Sinan Özgen, Ali İhsan Sabis'in cephe komutanı İsmail Hakkı Beye'e verdiği emirle ilgili olarak şunları yazmaktadır[42];

> "Yapılan hareketlere nazaran düşmanın maksadı, Türk kuvvetlerini olduğu yerde eritmek ve geride bir daha müdafaaya geçirmemek imkânını elde etmekti. Bunun için verilen can kaybını hiç düşünmeden ve durmadan üzerimize atılıyorlardı. Vaktinde seçilen ve az çok tel örgü vesair vasıtalarla

[42] Mehmet Sinan Özgen, Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: Servet Avşar,-Hasan Babacan-Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.116-117.

tahkim edilen siperlerimizin önü öyle bir hale gelmişti ki insan cesetlerine basmadan yürümek imkânı kalmamıştı.

Fakat düşmanın durumu ciddi idi. Ne pahasına olursa olsun Türk gücünü kırmak ve mutlaka cepheyi düşürmek istiyordu. Bu durumu için de gören, er geç bu sonucun elde edileceğini anlayan Grup Komutanı İsmail Hakkı Bey, Ali İhsan Paşa'ya yazdığı bir raporda durumu bildirmiş ise de Ali İhsan Paşa, kıtaatımızın o günkü kuvvetlerini müdafaa kudretini ve İngizlerin çok ağır ve kati taarruzlarını hesaba katmadan Grup Komutanlığına şu emri veriyordu:

Elinizdeki mevcut kuvvetle 27 Teşrinievvel 1918'e kadar Şirkat havalisini müdafaa edeceksiniz. Bir adım geri atmak mesuliyetinizi mucibdir. Sizi takviye için lazım gelen kuvvet yetişmek üzeredir"

Özgen, Ali İhsan Sabis tarafından verilen emrin yersiz olduğunu ama İsmail Hakkı Bey'in zayıf iradesi ve korkaklığı nedeniyle emre itaat ettiğini, bu durumun mütarekeden altı saat önce, on iki bini aşkın bir kuvvetin topu ve tüfeği ile esaretine sebep olduğunu belirtmektedir[43].

Musul'un kaybının önemi üzerinde duran Halit Bey, 7 Kasım'da Ali İhsan Paşa ile İngiliz heyeti arasında geçen konuşmalara dayılı olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır[44]:

"İngilizlerin 7 Kasım 1918'de Musul'da Ali İhsan Paşa'ya yaptıkları teklif ve Mezopotamya hududu hakkındaki iddiaları, Diyarbakır'ı da işgale teşebbüsleri, mütarekeden sonra Kürtlerle meskûn vilayetlerimizde kendi himayelerinde Kürdistan teşkiline çalışmaları vesair dikkati çeken propaganda ve icraatları ati bakımından çok şayan-ı dikkat görülmelidir. Irak, İngiltere'nin hayati mesabesindeki Hindistan'ın ileri karakoludur. Hassaten Akdeniz'e kadar akıtılan petrol müesseslerini korumak için Irak'ı emniyet altında bulundurmak icab eder. İşte bunun içindir ki İngilizler Musul'u almakla iktifa etmediler. Ve Irak'ın şimal hududunu daha şimale tabii müdafaası kolay ve zemin hudutlara, dağlara ve büyük nehirlere kadar sürmeyi arzu ettiler.

İşte ehemmiyeti bu kadar aşikar olan Musul'un elden gitmesinde amil olan bir mağlubiyetin sebebi, yalnız bugün kara topraklarda yatan merhum

43 Mehmet Sinan Özgen, AGE, s.117.

44 Hatıralar, s.48.

Dicle Grup komutanı İsmail Hakkı Bey'in duşu mesuliyetine yükleterek onun ruhunu tazip etmek muvafık-ı nısfet olmaz. Asıl hatanın nerede ve kimde olduğu araştırılarak umumi bir hercümercin tesiriyle mesullerin unutulduğu ve aranmadığı bir zamanda, Musul'un ziya-ı mesuliyetini de aranmasa bile, hiç olmazsa tarih tenvir edilmelidir.

Maalesef bizde bir fişek kaybeden, bir hayvanın ölümüne sebep olan mesul edilir de vilayetler, eyaletler ziyanına sebep olan ekâbirin mesuliyeti aranmaz. Bununla da kalmaz, tarih tahrif olunarak mesuller kahraman ve en büyük hadim şeklinde gösterilir."

Musul'un tahliyesi hakkında Ali İhsan Paşa'nın 9 Kasım'da Nusaybin'e hareketi sonrasında yaşananlarla ilgili olarak Halit Bey şu satırları yazmıştır[45]:

"15 Kasım 1918 zevaline kadar Musul vilayeti hududu haricine çıkmak, bütün kıtaları, teşkilleri, memurları, hastaları, depoları sevk etmek maddeten imkânsızdı. İngilizlerin erkân-ı harbiye reisini görerek vaziyeti izah ettim. Basra'dan beri çekile çekile her şey Musul'a kadar gelmiş ve burada toplanmıştı. Menzil depolarında pek çok malzeme vardı. Hastaneler dolu idi. Hükümet memurları ve aileleri de vardı. Bütün bunları bir hafta içinde Diyarbakır vilayet hududuna nakil ve sevk imkânsızdı. 15 Kasım zevaline kadar Musul şehri ile, şehrin Zaho ve yakın yolları üzerinde birer konak mesafeye kadar kamilen tahliye edilmesi zaruretini izah ettim. Hastaların, memurların ve ailelerinin nakli için kendilerinden vasıta istedim. Ücretle deve tedariki hususunda yardımlarını talep ettim. Menzil depolarında, bize çekildiğimiz yerlerde lazım olacak pek lüzumlu şeyler vardı. Bunların nakline de izin vermelerini rica ettim. İngiliz erkan-ı harbi gitti. Kumandan Fatshow ile görüştü. Avdetinde tekliflerimi ve ricamı kabul ettiklerini söyledi. İki Hintli araba kolunu emrimize verdi. Biz de ücretle deve kiraladık. Bütün vasıtalarla mümkün olan birer konak uzaktaki menzil noktalarına sevk ettik. Oralardan da ay sonuna kadar peyderpey vilayet hududu dışına taşıdık. Diyebilirim ki bu teşebbüsümle menzil depolarından beş yüz bin lira kıymetinde öteberi alıp nakline muvaffak oldum. Ordunun ve menzilin paralarını ordu levazımının mesuliyeti ve nezareti altında emin bir şekilde Nusaybin'e gönderdim. Bu tedbir Diyarbakır mıntıkasında 6. Ordu bakiyelerinden teşkil edilen XIII. Kolorduyu uzun müddet yaşattı. Ayrıca, buradan 24 Nisan 1919'da Diyarbakır maliye veznesine 450 bin lira teslim ettim.

15 Kasım 1335 tarihinde Musul ile doğu ve cenubunda bir kıtamız,

45 Hatıralar, s.47-48.

> memurumuz ve teşkilatımız kalmadı. Bu tarihte Aşir Bey, Zaho'ya hareket etti. Ben yalnız başıma karargâhın bir otomobili ile Musul'da kalmıştım. Bu gün tam zevalde İngilizlere şehrin tahliyesinin hitamını ve hareket edeceğimi bildirdim. Bir İngiliz ihtiram kıtasının muvacehesinde son Türk memuru olarak otomobille Musul'u terk ettim. 1331(1915) senesi Haziran'ından beri Irak Cephesi'nde bütün askerî hareketlere iştirak ettiğimden Irak muharebelerinin Türklere neye mal olduğunu gözümle gördüm. Bu sebeple Musul'a ve netice olarak Irak'a bu veda beni ağlattı. Nusaybin'e muvasalatta Ali İhsan Paşa'yı orada buldum. İzahat verdim. Memnun oldu. Bana üst kapağı içinde (harb-i umumideki hidemat-ı ber güzidenize nişane-i takdir) yazısı ve imzası mahkuk kıymettar bir altın saat hediye etti. Musul bu suretle kaybedildi."

Halit Bey, Musul'un tahliyesi işlemlerini tamamladıktan sonra 17 Kasım 1918 tarihinde Nusaybin'de VI. Ordu karargâhında göreve başlamıştı. VI. Ordu, Güney-doğu bölgesinde asayişten sorumlu olacaktı. Fakat bölgenin geniş olması ve VI. Orduya bağlı Dicle Grubu'nun esareti bu bölgede asayişin sağlanmasında yetersizlik oluşturdu. Bu nedenle VI. Ordunun yeni birliklerle takviyesine gitmek istenmişse de 12 Şubat 1919 tarihinde İngilizlerin isteği üzerine VI. Ordunun lağvına gidilmiştir. 17 Şubat 1919 tarihinde XIII. Kolordu oluşturularak Halit Bey de bu kolordunun kurmay başkanlığına getirilmiştir. Bu görevde Halit Bey 1920 yılının ortalarına kadar hizmet etmiştir[46].

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce Şam-Halep ve Bağdat'ta göreve yapan Halit Akmansü, savaşın başlamasıyla birlikte önce Suriye Cephesinde I. Kanal Harekâtına katılmıştır. 1915 yılı Haziran ayında ise Irak Cephesi'ne gelerek savaşın sonuna kadar bu cephede Kurmay Yüzbaşı ve Binbaşı rütbesiyle her kademede görev yapmıştır. Halit Bey'in Irak Cephesi'nin bütün çatışmalarında görev yapan bir subay olarak yazmış olduğu hatıraları ve yeğeni Dr. Ziya Göğem'e ve çevresine anlatmış olduğu cephe ile ilgili anlatıları, tespitleri Irak Cephesi mücadelesi açısından önemlidir.

Bir görev adamı olarak Irak Cephesi'ne atanan çeşitli rütbedeki komutanlarla çalışma fırsatı yakalayan Halit Bey'in deneyimleri, 1918 sonrasında Güney-doğu

[46] Hatıralar, s.54-95.

bölgemizin yeniden askerî teşkilatlanmasında olduğu kadar güvenliğinin sağlanması açısından da önemli olmuştur. "Malatya Olayı", "Ali Galip Olayı" ve bölgede İngilizlerin savaş sonrasında oluşturmaya çalıştıkları Kürt hareketi oluşturma çabalarının önlenmesinde bu deneyimin önemli bir yeri olsa gerektir.

Kuşkusuz rütbe olarak bölgede görev yapan üst düzeydeki çok sayıda Türk subayının hatıraları arasında Halit Bey'in tespitleri ve savaşla ilgili anlatıları da önemlidir. Ali İhsan Sabis, Halil Kut, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar Eğilmez, Nurettin Paşa gibi Millî Mücadele Hareketi'nde de önemli roller üstlenmiş olan komutanların emrinde önemli deneyimler kazandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na katılmış subaylar tarafından savaşla ilgili anıların yayınlanmaya başladığı 1940'lı yıllarda; yayınlanan anılarda; kendisiyle ve şahit olduğu olaylarla ilgili çarpıtılmış bilgilere itirazlarını zaman zaman dile getiren Halit Bey birçok tartışmalı konunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1929'dan sonra "Tercüme-i Halim" ve "Hatıralarım" şeklinde kaleme aldığı ve yayınlamaya fırsat bulamadığı anılarının Dr. Ziya Göğem tarafından onun ölümünün arkasından yayınlanması hem tarihî hafızamız hem de onun yaptığı hizmetlerin bilinmesi açısından önemlidir.

Bu hatıralar Irak Cephesi'nin, savaş sonrasında da önemli konularından biri olan "Dicle Grubu"nun esaretine farklı yaklaşım getirmesi açısından önemli olduğu kadar, Musul sorunu açısından da önemlidir. Halit Bey'in Musul'un teslîminde Ali İhsan Sabis'i kusurlu görmesi ve bu tartışmanın 1940'lı yıllarda sadece ikisi arasında kalmayıp, bölgede o tarihlerde görev yapan subayları kapsaması tarih algımıza yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

KAYNAKLAR

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım: I-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Göğem, Ziya, Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953) I, Halk Matbaası, İstanbul 1954.

Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Kutü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: Erhan Çiftçi), Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Özgen, Mehmet Sinan, Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: Servet Avşar-Hasan Babacan-Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Sabis, Ali İhsan, Hatıralarım Birinci Dünya Harbi, C. III, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

Taş, Necati Fahri, Nurettin Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Taşköprülü Mehmet Efendi, Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü, (Hazırlayanlar: Mesut Uyar-Ahmet Özcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

9-Charles V.F. Townshend, Mezopotamya Seferim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.